

вого інтересу. Інтерпретація фактичного матеріалу на основі вибраної нами класифікації демонструє комплексне зображення такого масштабного явища як автобіографічна проза першої хвилі російського зарубіжжя.

Джерела та література

1. Нива Ж. Возвращение в Европу: Статьи о русской литературе / пер. с фр. Е.Э.Ляминой. – М.: Высш.шк., 1999. – 304 с.
2. Барахов В.С. Литературный портрет (Истоки, поэтика, жанр). – Л.: Наука, 1985. – 311 с. Библиогр.: С. 306-311.
3. Альгадо Хасан. Нравственное становление личности в автобиографической прозе русского зарубежья (Бунин, Шмелев, Зайцев, Куприн). Дис. ...кандидата филологических наук: 10.01.02. – М., 2005. – 206 с.
4. Шишова Н.В., Грожан Д.В. и др.. Культурология. – Ростов-на-Дону, Фенікс, 2002. – 320 с.

Смольницька О.О.

УДК 821.11.11.091'255.4

АРХЕТИП ГОРИ У ПЕРЕКЛАДАЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ І. Я. ФРАНКА (НА МАТЕРІАЛІ СТАРОНОРВЕЗЬКИХ БАЛАД «ВІСІМ ЛІТ У КАРЛІВ» І «РИЦАР ТІННЕ»)

Старонорвезькі балади «Вісім літ у карлів» та «Рицар Тінне» були перекладені І.Франком у 1914 р. за німецькою збіркою «Norwegische, Isländische, Färöische Volkslieder der Vorzeit von Ross Warrens» (Hamburg, 1866). Для розуміння їхнього змісту треба з'ясувати закладену в них архетипну систему. Названі дві балади містять архетип гори, який у першій – «Вісім літ у карлів» – розкритий повно, а в другій, «Рицар Тінне», змальований імпліцитно, як реакції та наслідки впливу підземного світу (тобто несвідомого). З цієї позиції перекладацька діяльність І.Франка не розглядалася, що й становить *актуальність* теми.

Мета статті полягає в здійсненні юнгіанського аналізу архетипу гори на матеріалі старонорвезьких балад «Вісім літ у карлів» і «Рицар Тінне». Відповідно до мети ставляться *завдання*:

- 1) розглянути інтерпретації архетипу гори;
- 2) проаналізувати риси підземних мешканців як виразників несвідомого, зокрема, загостривши увагу на маловідомих міфологічних персонажах;
- 3) порівняти архетип гори в скандинавських баладах та ісландських сагах;
- 4) порівняти мотив зникнення героя або героїні в чарівному світі на матеріалі скандинавських і британських бувальщин, оскільки ці тексти мають подібні архетипові паттерни.

Архетип гори має багато інтерпретацій. Це й порятунок свідомості, і влада Тіні над особистістю, і система архетипів як така. В.Н.Топоров розглядає гору як трансформацію світового дерева, образу світу, моделі всесвіту [15, с. 311]. Як зауважує дослідник: «Гора знаходиться в центрі світу – там, де проходить його вісь (axis mundi). Продовження світової вісі вгору (крізь вершину гори) указує місце розташування Полярної зірки, а її продовження вниз указує місце, де знаходиться вхід у нижчий світ, у пекло» [15, с. 311]. Вершина гори – оселя богів, а нижча частина – злих духів, ворожих людям. Ритуально-похоронні споруди (кургани, піраміди тощо) традиційно будувались у вигляді гори, наслідуючи її функції [15, с. 314].

Гора як зв'язок паралельних світів може виступати навіть імпліцитно, що не розглядалося в літературознавстві. Для повнішого розуміння архетипу гори слід звернутися до вірувань про «два світи».

За валлійською сагою про Кілуха та Олвен, існують два світи – реальний (людський) та потойбічний. Ці світи існують «у паралельних площинах буття, однак іноді дотикаються, і в цих «точках дотику» мешкають духи та феїрі» [9, с. 92]. Це мав на увазі Артур Конан Дойл, який у побудованій на містифікаціях, але цікавій архетипним матеріалом статті «Явище феїрі» писав про самовидицю (що нібито бачила феїрі): «За словами міс Райт, не вона викликала їх, а вони зверталися до неї» [4, с. 125].

Головним святом кельтів був Самайн (ніч на 1 листопада, прообраз Хелловіна), коли відкривалися чарівні пагорби, «і тоді їхні мешканці, *сіді* [правильніше *діні-ши*. – О.С.], вступали в спілкування з людьми» [14, с. 37]. На Самайн сіді руйнують подвір'я [3, с. 180]. У коннахтському оповіданні, Echtra Neraí («Пригоди Нери»), герой Нера відвідує царство мертвих і потім повідомляє про небезпеку короля Айлілія та королеву Медб (Маб, Мав), які перемогли сід. Але Нера залишається в Підземному Світі, оскільки приєднався до процесії мертвих і тому перестав бути живим [3, с. 180 – 181]. За наведеним оповіданням, вхід у Підземний Світ знаходився в «печері» (caim), у скелі неподалік од двору Айлілія та Медб у Круахані в Коннахті [3, с. 179 – 180]. Такі уявлення пояснюються тим, що в ранній період ірландської міфології «боги не були організовані поетами у велику небесну спільноту, як боги Олімпу. Вони ніколи не жили на небі чи на гірських вершинах. Вони мешкали або під землею, або на землі, часто за морями чи на далеких островах» [3, с. 175]. У цьому плані кельтська міфологія контрастує зі скандинавською, яка нагадує античну, українська та взагалі слов'янська вища міфологія являє собою більш структурований шабел, ніж ірландська, але асоціативно – наприклад, ідеєю взаємопроникнення світів – дуже близька до неї.

Стосовно вірувань про підземні світи та їхніх мешканців впливають паралелі різних міфологій. Схожі на кельтські уявлення мають германські народи, адже в землі, за скандинавськими віруваннями, жили темні альви [1, с. 146].

Фейрі справді найчастіше живуть у пагорбах, які називаються на Британських островах «ноу» та поділяються на дві частини – зовнішню («шийн») та внутрішню («бру») або «тулмен»). У бру живуть кілька родин фейрі, а в тулменах мешкають самотні фейрі [5, с. 221]. Вхід у бру можна бачити на свято Ламмас-гайд (7 серпня), а вночі на 11 листопада (Холлан-гайд) фейрі мандрують між пагорбами й можуть бути небезпечними для людей [5, с. 222]. Відомо багато «чарівних» печер фейрі – наприклад, у місцевості Раткроган у графстві Роскоммон. Як зауважують кельтологи М.Діллон та Н.К.Чедвік, *«це вхід у Потойбіччя ірландської міфології, відомий під назвою «Печера Кроена»»* [3, с. 180].

Перекладена І.Франком старонорвезька балада «Вісім літ у карлів» найкраще характеризує одержимість негативним Анімусом. Маргарета в покарання за пихатість стає коханкою короля карлів [2, с. 247 – 248] і забуває минуле завдяки чарівному напою, який їй подає дочка: *«А як з рога втретє вона сьорбнула, / І брата, й сестру теж навіки забула. / І брат, і сестра, мов не були ніколи; / Лиш матір сумну не забула ніколи»* [2, с. 249]. Маргарета фактично вмирає для землі (тобто свого роду), як і Нера в ірландському оповіданні.

Варіант проаналізованої балади «Вісім літ у карлів», також норвезький, «Маленька Керсті», розвиває тему одержимості: мати помічає, що її дочка Керсті вагітна, і дівчина зізнається, що її звабив король ельфів [8, с. 84]. Керсті кличе ельфа, щоб він її забрав до себе [8, с. 85]. У горі, де *«королівський палац, / Царства початок і світу кінець»* (строфа 20) [8, с. 85], Керсті зустрічають діти. Ельф каже своїй дочці: *«Матері чашу забуття налий! / Налий золотавого вина, / Кинь у нього три чарівних зерна»* (строфи 22 – 23) [8, с. 85]. Перед тим, як дати матері чашу, дочка питає Керсті: *«Де народилася, де тебе годували, / Де твої дівочі сукні зшивали?»* (строфа 25) [8, с. 86], і героїня каже, що народилася в Норвегії. Після цього *«Керсті вперше з чаші ковтнула, / І де народилася, одразу забула»* (строфа 27) [8, с. 86]. Тому на повторне питання про своє походження Керсті відповідає: **«В горі народилася, мене ельфи годували, / В горі мої дівочі сукні зшивали. / В горі народилася, тут буду жити, / – Ті-лілілль, моя гора – / Хочу королевою ельфів бути»**. / Вони гралися на гірській луці» (строфи 28 – 30) [8, с. 86].

Влада гори та схожих на неї витворів (могил, курганів) над свідомістю показана в ісландських сагах. Так у «Сазі про Ньяла» (XIII ст.) одного з героїв, Гуннара, поховали в кургані. Пастух і робітниця почули, що Гуннар *«співає та веселиться в могилі»* [11, с. 278], після чого Скарпхедин і Хьогні вирішили це перевірити. У місячну ніч *«їм здалося, що могила розкрилась і що Гуннар повернувся в ньому та дивиться на місяць. Їм здалося, начебто в кургані горять чотири вогні, і в ньому дуже світло, і ніби Гуннар веселий, і обличчя в нього радісне»* [11, с. 279]. Небіжчик сказав вісу (восьмирядковий вірш), *«після чого курган закрився»* [11, с. 279]. Герої вирішили, що покійник дав їм пораду, закладену в своїй вісі: радше вмерти, ніж поступитися ворогам [11, с. 279].

У «Сазі про Хьорда та острів'ян» (XIV ст.) Хьорд, Хельгі, Хроар та Гейр вирішили відвідати курган вікінга Соті [12, с. 464]. На шляху до могили вони зустрічають Одіна (якого не впізнають) – тобто порятунок, закладений у системі рідних архетипів. Мудрий старець дає їм поради [12, с. 465]. У кургані Хьорд бореться з Соті (тобто Тінню) та забирає його скарби, які, однак, прокляті [12, с. 466 – 467]. Таким чином, гора (могила, курган) є оселею Тіні, прихованих можливостей, які треба знати та доречно використовувати. В іншому епізоді з каменя, який стояв у капищі, донесли пророчі слова, звернені до Торстейна: *«Суди ти приходиши / Восстанне, / Смертним шляхом / По землі ступаєш. / Раніше, ніж у небі / Сонце засяє, / Індриді гнів тебе вразить»* (Індриді – ворог Торстейна) [12, с. 496]. Голос із каменя – поширений мотив, який указує на спільність вірувань різних народів. Наприклад, японці вважали каміння *«вмістом душі»*, а також втіленням бога Ісігамі [6, с. 78]. Якщо далі продовжувати дослідження сакральної символіки каменів, то варто згадати повір'я Західного Суссексу: ельфійські брили не слід переміщувати з їхнього місця, інакше «малий народ» помститься [4, с. 169].

Тепер треба проаналізувати нижчі шаблі гори, тобто її підземних мешканців. Зокрема, слід зупинитися на юнгіанському підтексті, зашифрованому в зовнішності карлів скандинавських балад. За віруваннями, карлики досягали зрілості в трирічному віці, а в сім років уже мали сиві бороди [7, с. 166] (у цих деталях зашифровані приховані архаїчні можливості людини). Саме тому карлики настирливі й небезпечні в коханні до земних жінок [7, с. 167]. Останнє вірування цікаве в юнгіанському аспекті, оскільки ропуха – ознака Тіні («Дочка болотяного царя» Г.Х. Андерсена, «Зоряний Хлопчик» О.Вайлда), яка виявляється при деструкції особистості. Звідси християнський розгляд ропухи як диявольського створіння.

Образи карлів пов'язані з орфічністю, магичною музикою та синкретичним мистецтвом; у такому розумінні гора виступає як зв'язок між світами, в які треба пройти для досягнення ініціації. Ця трактовка зустрічається в іншій перекладеній І.Франком старонорвезькій баладі «Рицар Тінне», в якій рицар зустрічає під липою *«Ульву-красуню, / Дочку його карла малого»* [10, с. 240], яка грала на арфі. Музичний вплив на сили природи змальований у традиційному язичницькому ключі, тобто без розриву зі свідомим і несвідомим:

*Як вперше торкнула струну золотую,
Так чудово вона стала грати,
Що й диким звірятам у лісі та в полі
Захтілось скакати і гуляти.
Як удруге торкнула струну золотую,
Так чудово вона стала грати,
Що сокіл-білозір на дубі високім
Із утіхи крильми став тріпати.
Як утретє торкнула струну золотую,*

*Так чудово вона стала грати,
Що й риби веселі в глибокій ріці
Почали понад воду скакати* [10, с. 240].

Гіпногичний вплив *«рунічних пісень»* [10, с. 242] пояснюється поштовхом до самоаналізу, який ця гра дає рицарю:

*Луги зацвіли, зеленіли листки,—
Сила рук була так чарівна;
Сп'яв острогами Тінне свого коня
Й гнав, куди потягала вона* [10, с. 241].

Таким чином, рицар Тінне зустрічається з пробудженою Анімою. У даному тексті Аніма та поштовх до самоаналізу – фактично одне й те ж.

Образ Ульви має кілька міфологічних ознак. Дівчина – *«наречена короля гірського, / Що пан усім карлам»* [10, с. 241], а її вміння грати на чарівній арфі притаманне підземним мешканцям – туссерам і ульдрам [18, с. 318], які обізнані з ручною магією та поезією [17, с. 318].

За функціями до карлів (карликів) наближені тролі, оскільки вони живуть у печерах, де стережуть скарби; часто крадуть дівчат і немовлят [16, с. 204]. Але найбільше наближаються до карлів, змальованих у баладі, елле – скандинавські духи, які живуть у пагорбах. Ті, хто побачить елле та їхні чудові краї, уже не захоче повернутися [19, с. 215]. Інші духи, норвезькі туссери (турсери), заманювали юних дів у пагорби та гори [13, с. 182], аналогічно чинять ульдри. У норвезькій бувальщині *«Дівчина на сетері»* (сетер – трав'яна лука в горах) розповідається про те, як один селянин був заручений із дівчиною, яка одного разу, випасаючи худобу в горах, не встигла повернутися додому. Наречений знав, що її небезпечно залишати серед ульдра та інших підземних мешканців. Діставшись до хижі, він побачив там свою наречену – у весільній сукні та в золотій короні, *«а поруч із нею – старого червоноокого ульдра»* [13, с. 187]. Це розшифровується як одержимість негативним Анімусом. Герою – позитивному Анімусу – удалося врятувати наречену.

Сюжет одержимості героїні злим Анімусом поширений у скандинавській літературі: *«Дорожній товариш»* Г.Х. Андерсена, *«Гірський король»* Г.Ібсена та ін.

В іншій норвезькій бувальщині *«Гуррі Куннан»*, володарка тролів ульдра Гуррі Куннап сховала в своїй печері закоханих, які вирішили обвінчатися всупереч волі батька [13, с. 188]. Цікаво, що за входом у печеру починався чарівний острів, де жили тролі [13, с. 188]. Виникає аналогія з Авалоном, Чарівною Країною кельтських фейрі (останній мотив притаманний і скандинавським віруванням) та іншими паралельними світами, які означають несвідоме.

У данській бувальщині *«Тролі в Углерупі»* робітник і служниця мололи вночі в троліній горі солод для пива, а вранці забували про це [13, с. 312]. В іншій бувальщині цього народу, *«Стара наречена»*, на весіллі під час танців наречена вийшла з дому і, *«не пам'ятаючи себе, попрямувала до гори на сусідньому полі, де в той час веселилися й танцювали ельфи»* [13, с. 318]. Випивши вина, запропоновано їй ельфом, дівчина пішла в танець, після якого загадала чоловіка та пішла додому. Виявилося, що її не було сто років, і *«при цих словах стара наречена впала на землю та одразу сконала»* [13, с. 318].

У корнвалійському фольклорі зустрічаються подібні сюжети. У таких оповідках згадуються муріани (Murgians) – фейрі, колишні небесні істоти (занепалі янголи), *«які виявилися недостатньо гарними для раю та недостатньо поганими для пекла, тому вони залишилися на землі»* [9, с. 567]. Муріани весь час зменшуються в розмірі, що підтверджує психоаналітичний еквівалент цього образу: до муріанів потрапляють люди з несформованим несвідомим (зокрема, зі слабо вираженим Анімусом), а така нечіткість призводить до егоцентризму та остаточної руйнації особистості.

Корнвалійська історія Вільяма Ноя, *«фермера, який жив біля Селенських боліт»* [9, с. 568], розповідає про те, як Ной забував у болоті й потрапив у царство фейрі (муріанів). За бенкетним столом герой побачив свою кохану, Грейс Хатчинс (цей сюжетний хід нагадує аналогічний у наведеній вище норвезькій бувальщині *«Дівчина на сетері»*), яка вмерла три роки тому [9, с. 568]. Вона потай сказала Ною, щоб він не торкався її (паралель із міфом про Орфея та Евридику), не їв нічого (ця ж деталь зустрічається в проаналізованих скандинавських баладах) та не рвав квітів, інакше стане фейрі [9, с. 569]. Героїня сказала: *«Сусіди вірять, ніби я вмерла; насправді замість мене поховали обмінника»* [9, с. 569]. Три роки тому Грейс заблукала в болотах, потрапила в царство фейрі (де з'їла сливу, заснула та перетворилася на муріана) [9, с. 569]. На відміну від героя норвезької бувальщини, Ной не зміг врятувати Грейс. У психоаналітичному ключі яскрава кінецька корнвалійської оповідки: *«Як і багато хто з тих, кому довелося побувати в Чарівній Країні, Вільям Ной утратив будь-який інтерес до життя. Така ціна, яку платить за проникнення в потойбічний світ більшість смертних»* [9, с. 569]. Позбавлення Аніми, а відтак утрата інтересу до реальності призводять до занурення в несвідоме. Герой прагне Аніми, яка допоможе йому чітко структурувати свою систему цінностей.

Таким чином, архетип гори в проаналізованих баладах має нестандартні функції, тому що слугує «мостом» (Марія-Луїза фон Франц) між героєм та Анімою («Рицар Тінне»), між героїнею та Анімусом («Вісім літ у карлів») і, врешті-решт, як цілісний образ означає несвідоме як таке, у міфології представлене як потойбіччя. Проте було б не зовсім правильним вважати, що в первісній свідомості архетипи «переносилися» в паралельний світ, набуваючи ознак фантастичних персонажів (богів, фейрі, туссерів тощо). Уже була досліджена ідея взаємопроникнення світів у скандинавській, кельтській та українській міфологічних системах, що дає змогу виокремити передані І.Франком у даних текстах перші спроби самоаналізу.

Джерела та література

1. Альвы // Королёв К. Энциклопедия сверхъестественных существ: Иллюстрированный путеводитель по мифам, преданиям и сказкам. – М.: Эксмо; Санкт-Петербург: Мидгард, 2007. – С. 146.
2. Вісім літ у карлів / Старонорвезькі балади // Франко І. Зібрання творів: У 50 тт. – Т. 10. – Поетичні переклади та переспіви. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 247 – 249.
3. Диллон М., Чедвик Н. К. История кельтских королевств / Пер. с англ. С.В.Иванов. – The Celtic Realms. – М.: Вече; Санкт-Петербург: Евразия, 2006. – 512 с.
4. Дойл Конан А. Явление фейри / Странные страны // Конан Дойл А. Забытые исследования. Рассказы и повести. – Харьков – Белгород: Книжный клуб, 2008. – С. 125, 169.
5. Домашние духи и малый народец // Королёв К. Энциклопедия сверхъестественных существ: Иллюстрированный путеводитель по мифам, преданиям и сказкам. – М.: Эксмо; Санкт-Петербург: Мидгард, 2007. – С. 221 – 222.
6. Исигами // Там само. – С. 78.
7. Карлики // Там само. – С. 166 – 167.
8. Маленькая Керсти // Скандинавская баллада. – Санкт-Петербург: НАУКА, 2006. – С. 84 – 86.
9. Мифология Британских островов: энциклопедия. – М.: Эксмо; Санкт-Петербург: Terra Fantastica, 2007. – 640 с.: ил.
10. Рицар Тінне / Старонорвезькі балади // Франко І. Зібрання творів: У 50 тт. – Т. 10. – Поетичні переклади та переспіви. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 240 – 242.
11. Сага о Ньяле / Исландские саги // Исландские саги. Ирландский эпос. – М.: Худ. лит., 1973. – С. 278 – 279.
12. Сага о Хёрде и островитянах // Там само. – С. 464 – 465, 466 – 467, 496.
13. Скандинавская мифология: энциклопедия. – М.: Эксмо; Санкт-Петербург: Мидгард, 2007. – 592 с.: ил.
14. Смирнов А.А. Древний ирландский эпос // Ирландские саги. – Ленинград – Москва: Academia, 1933. – С. 37.
15. Топоров В. Н. Гора // Мифы народов мира: энциклопедия в 2-х тт. – Т. 1. – М.: ОЛИМП, 1998. – С. 311, 314.
16. Тролли // Королёв К. Энциклопедия сверхъестественных существ: Иллюстрированный путеводитель по мифам, преданиям и сказкам. – С. 204.
17. Туссеры // Там само. – С. 318.
18. Ульдры // Там само. – С. 318.
19. Элле // Там само. – С. 215.